

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ОРЛОВСЬКИЙ БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ

УДК 343.228

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ
ПРИ ЗАХИСТІ ВІД СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОГО ПОСЯГАННЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Запоріжжя – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **Стрельцов Євгеній Львович**, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, проректор з навчальної роботи, завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Матвійчук Валерій Костянтинович**, Національна академія управління, проректор з навчальної та організаційної роботи, завідувач кафедри цивільного, господарського та кримінального права;

кандидат юридичних наук, доцент **Багіров Сергій Рамізович**, Юридичний інститут Національного авіаційного університету, доцент кафедри кримінального права і процесу.

Захист дисертації відбудеться “10” липня 2013 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.07 Класичного приватного університету за адресою: 69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, ауд. 124.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Класичного приватного університету за адресою: м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б, ауд. 114.

Автореферат розісланий “07” червня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.П. Рябчинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Останніми роками в Україні утворюється негативна криміногенна ситуація, пов'язана зі зростанням кількості злочинів, особливо проти життя й здоров'я особи. За статистичними даними, кількість таких злочинів постійно зростає: за 2010 р. – на 15,2%, за 2011 р. – на 10,5%, за 2012 р. – на 13,8%. Згідно з відомостями Генеральної прокуратури України про стан зареєстрованих кримінальних проваджень, за січень 2013 р. зареєстровано 148 044 кримінальних проваджень за заявами громадян, з яких 5270 – за заявами про вбивство (ст. 115–118 КК України), 2819 – за заявами про грабіж, 1523 – за заявами про розбій.

У таких умовах важливу роль у боротьбі зі злочинністю відіграє такий суттєвий напрям кримінального законодавства, що пов'язаний з практикою застосування його норм та інститутів, які регулюють можливість самостійного захисту особи від суспільно небезпечних посягань, що ґрунтується на положеннях ст. 27 Конституції України, згідно з якою кожна людина має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Конституційне положення про можливість здійснення особою захисту від протиправних посягань конкретизовано в кримінальному праві України в системі обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання, до якої входять необхідна оборона, уявна оборона тощо. Забезпечення ефективного функціонування й використання цих кримінально-правових інститутів з урахуванням реалій існуючого демократичного суспільства в Україні є важливою та актуальною проблемою сьогодення. Крім того, захист від суспільно небезпечних посягань має важливе значення й для діяльності співробітників правоохоронних органів, військовослужбовців та інших спеціально уповноважених на охорону державних і суспільних інтересів осіб. Мова йде про застосування ними заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї в процесі їх службової діяльності, за перевищення меж застосування яких вони несуть кримінальну відповідальність. Завдання ними шкоди в кримінально-правовому аспекті при здійсненні вказаних службових владних повноважень є самостійним видом правомірної суспільно корисної діяльності, щодо якої відсутня законодавча регламентація в КК України як обставини, що виключає злочинність діяння. Тому законодавче визначення правомірності такого механізму заподіяння шкоди в кримінальному, а не адміністративному праві є актуальним питанням.

Спеціального дослідження обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання в Україні допоки не здійснювалося. Значний науковий внесок у розвиток теорії і практики окремих із цих обставин, таких як необхідна оборона, та деяких аспектів уявної оборони, зробили такі вітчизняні й українські вчені, як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.В. Бородін, В.В. Володарський, М.С. Грінберг,

М.Д. Дурманов, Є.В. Додін, Г.В. Діденко, В.Н. Козак, А.А. Медведєв, П.С. Матишевський, Я.В. Мочкош, Н.Н. Паше-Озерський, Л.Н. Смірнова, І.С. Тишкевич, Ю.М. Ткачевський, І.В. Ткаченко, П.Л. Фріс, Т.Г. Шавгулідзе, М.І. Якубович та ін. Також з окремих положень необхідної оборони були захищені такі дисертації: Л.В. Гусар “Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти” (2009 р.), О.М. Лупіносова “Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони” (2007 р.), Н.М. Плисюк “Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України” (2011 р.).

Водночас багато аспектів цієї проблематики, а саме законодавча конструкція поняття та спеціальних випадків необхідної оборони, теоретичні й практичні моменти перевищення меж необхідної оборони, не знайшли достатнього висвітлення в наукових працях. Це призводить до їх неоднозначного трактування в правозастосовній практиці при кваліфікації дій особи, пов'язаних із перевищенням меж необхідної оборони. Уявна оборона досі є малодосліджуваною тематикою, і в багатьох наукових працях вона розглядається як сукупність певних видів помилок при необхідній обороні, хоча вже давно виокремилась як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння. Також особливу увагу слід звернути на завдання шкоди із застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями при захисті від суспільно небезпечних посягань, яке взагалі не має належного кримінально-правового регулювання як правомірна суспільно корисна діяльність, у зв'язку із чим виникає ряд питань про його кримінально-правову природу та співвідношення з необхідною обороною. Таким чином, проблема вдосконалення теоретичних і практичних основ кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання, є більше ніж актуальною, що й зумовило вибір теми дослідження та структуру дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова № 125100-20 від 24 грудня 2007 р. “Наукове забезпечення розслідування, кваліфікації та попередження злочинів” (державний реєстраційний номер 0106U008401), у межах якої розроблено наукове забезпечення кримінально-правової оцінки дій особи при захисті від суспільно небезпечного посягання та перевищення допустимих меж такого захисту.

Тема дисертаційної роботи затверджена на засіданні кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (протокол № 5 від 8 листопада 2009 р.).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є аналіз теоретичних положень і правозастосовної практики стосовно обставин, що виключають

злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання та формування на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- дослідити історію виникнення та розвитку обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання для визначення закономірностей їх розвитку, а також розглянути можливість виділення їх у окрему групу за спільними ознаками;

- визначити поняття та ознаки необхідної оборони, розглянути її правову підставу і юридичний склад;

- здійснити порівняльно-правовий аналіз основних положень інституту необхідної оборони в кримінальному законодавстві України та зарубіжних країн для виявлення позитивних і негативних моментів у їх кримінально-правовому регулюванні;

- дослідити категорію “перевищення меж необхідної оборони” сформулювавши при цьому критерії для її правової оцінки та проаналізувати спеціальні випадки необхідної оборони при захисті особи від посягань, які становлять підвищену суспільну небезпеку;

- розглянути уявну оборону як самостійну обставину що виключає злочинність діяння, дослідити її юридичний склад та існуючі види;

- охарактеризувати кримінально-правову природу та основні положення здійснення службових владних повноважень як обставини, що виключає злочинність діяння;

- дослідити існуючі в кримінальному та адміністративному законодавстві правові норми, що регулюють відповідальність за перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у зв’язку з реалізацією, використанням та застосуванням обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання.

Предмет дослідження – теоретичні й практичні основи кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й вирішення завдань дослідження застосовано загальнонаукові й спеціальні методи: *всезагальний діалектичний* – для розгляду основних положень необхідної й уявної оборони в єдності їх соціального змісту та юридичної форми (підрозділи 2.1, 2.2); *історичний* – для дослідження історії розвитку обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання (підрозділ 1.1); *аналіз* – для визначення стану сучасних наукових досліджень із зазначеної проблематики (підрозділ 1.2); *системно-структурний* – для розгляду норм про здійснення службових владних повноважень як системи взаємопов’язаних положень адміністративного та кримінального права (підрозділ 3.1); *формально-логічний* – для визначення комплексу теоретичних положень про необхідну оборону та уявну оборону, зокрема виділення її видів

(підрозділи 2.1, 2.2); *порівняльно-правовий* – для зіставлення вітчизняних правових норм про необхідну оборону з відповідними нормами кримінального права зарубіжних країн (підрозділ 2.1); *логіко-семантичний* – для аналізу змістовного значення деяких кримінально-правових категорій (“межа необхідної оборони”, “перевищення меж необхідної оборони” тощо) (підрозділ 2.3).

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі кримінального права.

Нормативно-правовою основою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, закони України, відомчі нормативні акти МВС України, постанови Пленуму Верховного Суду України тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані прес-служби МВС України про кількість зареєстрованих злочинів у 2010–2012 рр.; матеріали опублікованої судової практики та дані судової статистики Верховного Суду України за 2001–2012 рр.; результати аналізу 100 судових рішень з приводу застосування ст. 36, 118 та 124 КК України; практика судів України з кримінальних справ, у тому числі за ст. 118 та 124 КК України (2004–2012 рр.), а також вивчення статистичних даних Управління державної служби охорони при ГУМВС України в Одеській області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні дослідженням теоретичних і практичних основ кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання. Основні результати, які мають наукову новизну, конкретизовані в таких науково-теоретичних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

– запропоновано авторське визначення поняття “необхідна оборона” як дій особи, вчинених з метою захисту свого життя і здоров’я, прав і свобод, власності, суспільних інтересів або з метою захисту інших осіб від суспільно небезпечного посягання, спрямованих на заподіяння тому, хто посягає, шкоди необхідної й достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання;

– запропоновано визначити поняття перевищення меж необхідної оборони залежно від правомірності оборонних дій особи, що захищається, які мають бути необхідними й достатніми для негайного відвернення чи припинення посягання; надано пропозиції щодо викладення законодавчої конструкції ч. 3 ст. 36 КК таким чином: “перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне вчинення особою, що захищається, дій, спрямованих на заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, які явно не відповідають небезпечності посягання або обстановці захисту”;

– запропоновано здійснення службових владних повноважень працівниками правоохоронних органів і військовослужбовцями під час захисту від суспільно небезпечних посягань виділити як окрему обставину, що виключає злочинність діяння, у ст. 36¹ КК України та наведено основні положення цієї кримінально-правової норми;

– досліджено та обґрунтовано можливість упровадження кримінальної відповідальності за перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень, і запропоновано визначити цей вид відповідальності для працівників правоохоронних органів, військовослужбовців у ч. 2 ст. 118 та 124 КК України;

удосконалено:

– класифікацію видів необхідної оборони залежно від суспільної небезпечності посягання на загальну, виключну та спеціальну;

– кримінально-правові норми про спеціальні випадки необхідної оборони у ч. 5 ст. 36 КК України при захисті особи від посягань, які становлять підвищену суспільну небезпеку, зокрема запропоновано віднести до таких випадків “захист від нападу або погроз озброєної особи, яка намагається вчинити злочин” та “захист особи від тяжкого злочину у своєму житлі”;

– підхід до характеристики правової підстави виникнення стану необхідної оборони у ч. 2 ст. 36 КК України, за яким вона, крім захисту від “вчинення особою суспільно небезпечного посягання”, повинна включати також захист від “реальної загрози його здійснення”;

– визначення поняття “уявна оборона” як дій, спрямованих на заподіяння шкоди потерпілому, коли особа, неправильно оцінюючи його дії в обстановці, яка склалася, помилково припускала наявність щодо неї реального суспільно небезпечного посягання через посилення на основний критерій для кваліфікації правомірності уявної оборони – обстановки, яка склалася;

набули подальшого розвитку:

– положення про систему об’єктів необхідної оборони, які були більш деталізовані та серед яких відображені й поставлені на перше місце “життя і здоров’я, права і свободи, власність особи, що захищається” замість “охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається”, що є дещо громіздким і загальним формулюванням;

– підходи до розширення способів здійснення необхідної оборони за рахунок доповнення їх сучасними засобами захисту, пов’язаними із застосуванням зброї та механічних засобів і пристроїв, які автоматично спрацьовують на ураження особи, що посягає;

– підхід до розмежування необхідної оборони та здійснення службових владних повноважень за такими критеріями: суб’єктом, об’єктом, метою, обстановкою здійснення, правовими наслідками та правовим регулюванням.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

– *правотворчості* – при вдосконаленні кримінального законодавства щодо обставин, які виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання;

– *правозастосовній діяльності* – при вдосконаленні судової практики із застосування положень кримінального законодавства про обставини, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання (акт упровадження у діяльність суддів Київського районного суду

м. Одеси від 12 вересня 2012 р.);

– *навчальному процесі* – при викладанні навчальних курсів із дисциплін “Кримінальне право”, “Міжнародне та зарубіжне кримінальне право” (довідка про впровадження у навчальний процес Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова від 12 квітня 2012 р.);

– *науково-дослідній сфері* – при подальшому кримінально-правовому дослідженні обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й результати дослідження доповідалися та обговорювалися на міжнародних і всеукраїнській науково-практичних конференціях: “Духовне життя суспільства та злочинність. Сьомі юридичні читання” (м. Одеса, 2009 р.), “Реформування правової системи України в контексті розбудови правової держави та євроінтеграції” (м. Дніпропетровськ, 2010 р.), “Дотримання прав людини при здійсненні правосуддя. Восьмі юридичні читання” (м. Одеса, 2010 р.), “Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики” (м. Одеса, 2010 р.), “Злочинність у сфері професійної діяльності. Дев’яті юридичні читання” (м. Одеса, 2010 р.), “IV Наукові читання, присвячені пам’яті В.М. Корецького” (м. Київ, 2011 р.), “Правові проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (м. Харків, 2011 р.), “Від громадянського суспільства – до правової держави” (м. Харків, 2011 р.), “Актуальні питання реалізації чинних національних та міжнародних нормативно-правових актів” (м. Одеса, 2011 р.), “Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики” (м. Одеса, 2011 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено в 17 наукових публікаціях, з яких 7 – статті в наукових фахових виданнях України, 10 – матеріали науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (163 найменування), двох додатків. Повний обсяг дисертації становить 211 сторінок, з них основний текст – 192 сторінки, список використаних джерел – 17 сторінок, додатки – 2 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми; вказано зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету та завдання, об’єкт і предмет, методи дослідження; викладено наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; подано відомості про публікації, структуру та обсяг дисертації.

Розділ 1 “Історія розвитку та сучасний стан правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання” складається з двох підрозділів. У ньому розкрито історію виникнення та розвитку обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання, а також проаналізовано

сучасний стан їх кримінально-правового регулювання.

У підрозділі 1.1 *“Історія розвитку обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання”* здійснено аналіз розвитку цих обставин і встановлено основні етапи їх формування.

Визначено, що необхідна оборона з'явилася у зв'язку з необхідністю законодавчого закріплення захисту особи від вбивства. Встановлено, що перші згадки про необхідну оборону містилися в договорах князів Олега та Ігоря з Візантією 911 та 945 рр. Хоча спеціального визначення необхідної оборони в цих договорах не було, однак право необхідної оборони тісно перепліталася з кровною помстою й виступало у формі дозволу на розправу на місці злочину. За договором 911 р., укладеним Олегом з Візантією, у випадку, якщо русин вб'є візантійця чи візантієць вб'є русина, винний повинен померти на тому місці, де було скоєно вбивство. У договорі Ігоря 945 р. були внесені деякі зміни, за якими вбивця міг бути затриманий і позбавлений життя найближчими родичами вбитого. Саме поняття *“необхідна оборона”* вперше набуло законодавчого закріплення у Воїнських статутах 1716 р. та Морському уставі 1720 р. Петра I, де вона називалася *“потрібний захист”* і розуміється виключно як право вбивства особи, що нападала.

Досліджено, що сучасне визначення необхідної оборони та умов її правомірності було сформовано за радянського періоду. У ст. 15 *“Руководящих начал по уголовному праву РСФСР”* необхідну оборону визнано допустимою лише при захисті особи, що оборонялася, або інших осіб. Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. у ст. 19 частково розширив поняття необхідної оборони, включивши до неї не лише посягання, спрямовані на особу того, хто оборонявся, чи інших осіб, а й на права того, хто оборонявся, чи на права інших осіб. У подальшому до об'єктів захисту при необхідній обороні були також включені державні інтереси (1924 р.), суспільні інтереси (1958 р.). Відповідно до ст. 15 КК УРСР 1960 р. необхідною обороною *“визнаються дії, вчинені з метою захисту інтересів чи прав особи, яка захищається, або іншої особи, інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання шкоди тому, хто посягає, якщо такі дії були зумовлені потребою негайного відвернення чи припинення посягання”*. На підставі цього визначення сформовано сучасне визначення необхідної оборони у КК України 2001 р., доповненням до якого стали положення про *“заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання”*.

Установлено, що захист посадових осіб держави (дружинників, караульних, військових, довбишів, жандармів, поліцейських, міліціонерів) від суспільно небезпечних посягань було передбачено в законодавчих актах упродовж усієї історії розвитку української держави. Наприклад, за часів Київської Русі в Руській Правді містились норми, які дозволяли окремим категоріям державних осіб застосовувати зброю, без розкриття підстав та порядку її застосування, під час виконання княжих велінь, кровної помсти, гоніння сліду (переслідування та затримання злочинця), розшукування

язичників і виконання покарань. Правила застосування зброї поліцейськими та жандармськими чинами при захисті від групового чи озброєного нападу, обороні інших осіб існували й за часів Російської імперії. Загалом ці норми спочатку структурно входили до норм про необхідну оборону, а вже з 1879 р. існували самостійно та визначали випадки й особливості застосування спеціальними категоріями державних службовців фізичної сили та зброї. Основний розвиток законодавства про застосування фізичної сили та вогнепальної зброї поліцією відбувся в радянський період і визначився 8 червня 1973 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР “Про загальні обов’язки та права радянської міліції по охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю”, на підставі якого сформовано сучасні підстави й порядок застосування фізичної сили та зброї у Законі України “Про міліцію”. На сьогодні основними законодавчими актами, що регулюють застосування фізичної сили та зброї для спеціально уповноважених на такі дії осіб держави, є Закон України “Про міліцію” та Військові статuti Збройних сил України.

У підрозділі 1.2 “Обставини, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання” досліджено зміст та основну характеристику цієї групи обставин, а також розглянуто деякі моменти їх кримінально-правового регулювання.

Визначено, що в системі обставин, що виключають злочинність діяння, можна виділити певну групу, яка характеризується спільною правовою підставою – захистом від суспільно небезпечного посягання. До такої групи обставин зараховано необхідну оборону, уявну оборону, які закріплені в КК України, а також захист працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

Установлено, що закон прямо не визначає таке суспільно небезпечне посягання злочином, оскільки правомірним визнається захист не тільки від діяння, яке в кримінально-правовому значенні є злочином, а й від суспільно небезпечного посягання неосудної особи або особи, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Такі суспільно небезпечні посягання у зв’язку з відсутністю “свідомого” суб’єкта не визнаються злочином, але мають необхідний характер і ступінь суспільної небезпеки.

Обґрунтовано пропозицію щодо можливості визначення захисту працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань як обставини, що виключає злочинність діяння. Виявлено, що в науці кримінального права існують два погляди на таку проблему: згідно з першим (Л.В. Гусар, І.В. Ткаченко, М.І. Якубович), такі дії характеризуються як акт необхідної оборони, межі якого визначають спеціальні закони; згідно з другим (Н.Д. Дурманов, Ю.В. Баулін, Н.Н. Паше-Озерський), – як здійснення службових владних повноважень (виконання службових обов’язків), оскільки правом на необхідну оборону може володіти лише приватна особа. На підтримку думки другої групи фахівців щодо характеристики захисту працівники правоохоронних органів,

військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань як здійснення службових владних повноважень наведено такі аргументи: а) такі особи є спеціально уповноваженими особами й наділені законом повноваженнями, які не має приватна особа (правом перевіряти документи, затримувати особу, застосовувати зброю); б) стан необхідної оборони в них виникає не раптово, як у приватних осіб, а в процесі несення служби й виконання спеціальних повноважень (охорони громадського порядку, розшуку, переслідування особи або її затримання, тримання її під вартою), під час здійснення яких вони психологічно й фізично готові до виникнення відповідних ситуацій; в) для таких осіб здійснення спеціальних повноважень є юридичним синтезом права і обов'язку, за невиконання або неналежне виконання яких вони несуть встановлену законом відповідальність (у тому числі кримінальну), а не суб'єктивним правом, як для приватних осіб; г) на відміну від приватної особи, вони практично завжди озброєні вогнепальною зброєю та спеціальними засобами й володіють знаннями та навичками їх практичного застосування. Все це надає можливість розглядати дії таких осіб як здійснення службових владних повноважень, що більш детально розглянуто в підрозділі 3.1.

Розділ 2 “Необхідна та уявна оборона в системі обставин, що виключають злочинність діяння” складається з трьох підрозділів, у яких досліджено основні питання, пов'язані з кримінально-правовим регулюванням необхідної та уявної оборони як обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання.

У підрозділі 2.1 *“Кримінально-правове регулювання необхідної оборони в сучасному кримінальному праві України”* розглянуто питання, пов'язані з визначенням законодавчої конструкції необхідної оборони.

На підставі проведеного аналізу інституту необхідної оборони в кримінальному законодавстві України й окремих зарубіжних країн з різних правових сімей (Англія, Іспанія, Російська Федерація, США, Франція, Швейцарія та ін.) встановлено, що в кримінальному праві країн англо-американської правової сім'ї (США, Англії) об'єктом захисту при необхідній обороні є, по-перше, життя та здоров'я, права й свободи особи; по-друге життя та здоров'я, права й свободи інших осіб; по-третє, власність. Кримінальне законодавство України об'єктом захисту в необхідній обороні визначає “охоронювані законом права та інтереси особи, яка захищається, або іншої особи, суспільні інтереси та інтереси держави”, що є досить загальним формулюванням, яке не вказує на конкретні об'єкти захисту. У зв'язку з перетворенням України в демократичну державу, відпала необхідність захисту громадянами при необхідній обороні такого об'єкта, як “інтереси держави”, оскільки захист державних інтересів покладено на розгалужену систему правоохоронних органів. Крім того, при аналізі визначення необхідної оборони встановлено, що незрозумілою з погляду правил юридичної техніки є фраза “необхідна оборона – це дії, вчинені з метою... шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди”, оскільки дії особи, що захищається, не можуть бути вчинені шляхом заподіяння шкоди, вони повинні бути спрямовані на заподіяння шкоди.

На підставі викладеного запропоновано таке визначення поняття необхідної оборони в ст. 36 КК України: “Необхідною обороною визнаються дії особи, вчинені з метою захисту свого життя і здоров’я, прав і свобод, власності, суспільних інтересів або з метою захисту інших осіб від суспільно небезпечного посягання, спрямовані на заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної й достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання”.

Розглянуто правову підставу виникнення права на необхідну оборону в КК України, якою, відповідно до ч. 2 ст. 36, є вчинення особою суспільно небезпечного посягання. Досліджено Постанову Пленуму Верховного Суду України “Про судову практику у справах про необхідну оборону” та встановлено, що, відповідно до п. 2 цієї постанови, правовою підставою виникнення стану необхідної оборони є не тільки суспільно небезпечне посягання, а також створення реальної загрози заподіяння шкоди. На підставі цього зроблено висновок про можливість розширеного визначення правової підстави необхідної оборони в КК України як захисту від вчинення особою суспільно небезпечного посягання або реальної загрози його здійснення та запропоновано викласти ч. 2 ст. 36 КК України в такому вигляді: “Кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання або реальної загрози його здійснення незалежно від можливості його уникнути чи звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади”.

У підрозділі 2.2 “Уявна оборона як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння” розглянуто питання, пов’язані з характеристикою уявної оборони як самостійної обставини, що виключає злочинність діяння; досліджено її поняття, ознаки та юридичний склад.

Установлено, що в науці кримінального права склалися два погляди щодо правової природи уявної оборони: згідно з першим (М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, П.Л. Фріс), уявна оборона характеризується як помилка при необхідній обороні щодо наявності правової чи фактичної підстави для заподіяння шкоди особі, що посягає; згідно з другим (П.С. Матишевський, Н.Н. Паше-Озерський, В.І. Ткаченко), – як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння, яка існує поряд із необхідною обороною. На підтримку другого погляду зазначено, що уявна оборона відрізняється від необхідної за основною ознакою – дійсність (реальність) посягання. Будь-який різновид необхідної оборони, у тому числі передчасна та запізнїла оборона, характеризується дійсністю посягання, тобто наявністю його в реальності та помилки особи, яка захищається, щодо посягання, що виявляються в неправильній оцінці його початку, закінчення або небезпечності. Уявна оборона характеризується помилкою особи в самому існуванні посягання щодо неї, тобто посягання є вигаданим, уявним. Тому обґрунтовано висновок про існування уявної оборони як самостійної обставини, що виключає злочинність діяння.

На основі аналізу визначено поняття “уявна оборона” у ч. 1 ст. 37 КК України виявлено, що воно не містить посилання на основний критерій для кваліфікації правомірності уявної оборони – обстановки, яка склалася. На

підставі цього запропоновано його розширення таким чином: “Уявною обороною визнаються дії, спрямовані на заподіяння шкоди потерпілому, коли особа, неправильно оцінюючи його дії в обстановці, яка склалася, помилково припускала наявність щодо неї реального суспільно небезпечного посягання”.

У науці кримінального права виділяють різні класифікації видів уявної оборони, які в основному пов’язані з усвідомленням або не усвідомленням особою помилковості свого припущення (В.П. Діденко, А.Ф. Істомін та ін.). На основі аналізу теоретичних положень та судової практики в справах про уявну оборону, запропоновано авторську класифікацію видів уявної оборони залежно від фактора, який спричинив помилкове припущення особи щодо суспільно небезпечного посягання, і виділено такі її види: 1) суб’єктивна – пов’язана з помилкою щодо суб’єкта (особи), що посягає, коли як такий сприймається інша особа, яка не здійснювала суспільно небезпечне посягання (потерпілий); 2) об’єктивна – пов’язана з помилкою в об’єктивній стороні (діях) потерпілого, коли його правомірна поведінка або вчинене ним дрібне правопорушення розцінюється як суспільно небезпечне посягання; 3) нейтральна – пов’язана з помилкою в обстановці, що склалася, коли внаслідок її певних природних (час доби, погодні умови) або соціально-психологічних (безлюдна вулиця, вчинення перед правомірними діями суспільно небезпечного посягання) особливостей дії потерпілого видаються суспільно небезпечним посяганням.

У підрозділ 2.3 “Умови правомірності та перевищення меж необхідної оборони” висвітлено законодавчі та правозастосовні аспекти визначення умов правомірності й перевищення меж необхідної оборони.

Досліджено класифікацію умов правомірності необхідної оборони в науці кримінального права України та обґрунтовано доцільність їх поділу на такі що: 1) стосуються посягання, – умови, які встановлюють наявність обставин, що дають можливість діяти за правилами необхідної оборони. До них належать: а) суспільна безпека посягання; б) дійсність (реальність) посягання; 2) відносяться до захисту – умови, які встановлюють правомірність дій особи, що здійснює необхідну оборону. До них належать: а) правомірність об’єкта захисту; б) спричинення шкоди лише особі, що посягає; в) своєчасність захисту; г) правомірність меж захисту.

Здійснено аналіз судової практики щодо кримінальних справ з перевищення меж необхідної оборони та встановлено тенденцію, за якою при розгляді питання про наявність/відсутність перевищення меж необхідної оборони в деяких випадках таке перевищення визначається слідчими та судами залежно від наявності чи відсутності наслідків у формі тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), яка заподіюється особі, що посягає. При цьому не враховано інші обставини конкретного випадку захисту, зокрема можливість і правомірність вчинення саме таких оборонних дій особи, що захищається, які призвели до вищевказаних наслідків. У результаті це призводить до скасування судових рішень судами вищих інстанцій. На підставі цього запропоновано визначити в ч. 3 ст. 36 КК України поняття перевищення меж необхідної оборони залежно від правомірності оборонних дій особи, що

захищається, які мають бути необхідними й достатніми для негайного відвернення чи припинення посягання, і надано пропозиції щодо викладення законодавчої конструкції цієї частини таким чином: “перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне вчинення особою, що захищається дій, спрямованих на заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, які явно не відповідають небезпечності посягання або обстановці захисту”.

Здійснено дослідження спеціальних випадків застосування необхідної оборони, передбачених у ч. 5 ст. 36 КК України при захисті від посягань, які становлять підвищену суспільну небезпеку. На основі аналізу кримінального законодавства країн англо-американської правової сім’ї (США, Англії) запропоновано можливість доповнення їх переліку такими: захист від нападу або погроз озброєної особи, яка намагається вчинити злочин; захист особи від тяжкого злочину у своєму житлі. Відповідно до цього ч. 5 ст. 36 КК України запропоновано викласти таким чином: “Не є перевищенням меж необхідної оборони й не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу або погроз озброєної особи, яка намагається вчинити злочин, або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, або захисту особи від тяжкого злочину у своєму житлі, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає”.

Розділ 3 “Здійснення службових владних повноважень як обставина, що виключає злочинність діяння” складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню здійснення службових владних повноважень та питанням кримінальної відповідальності за перевищення заходів, необхідних для їх здійснення.

У підрозділі 3.1 *“Поняття та ознаки здійснення службових владних повноважень як обставини, що виключає злочинність діяння”* розглянуто пропозицію щодо визначення захисту працівників правоохоронних органів, військовослужбовців від суспільно небезпечного посягання як обставини, що виключає злочинність діяння – здійснення службових владних повноважень.

Запропоновано сформулювати законодавчу конструкцію такого захисту в ст. 36¹ розділу VIII КК України, яку можна охарактеризувати як “здійснення службових владних повноважень”, таким чином: “Не є протиправним і не тягне за собою відповідальності вимушене заподіяння шкоди правопорушнику шляхом застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї спеціально уповноваженою особою, яка здійснює свої службові владні повноваження, якщо вона запобігає, припиняє або захищається від здійсненого правопорушником суспільно небезпечного посягання й не порушує норм спеціального закону, що регулює її діяльність.

Шкода, яка заподіюється правам і свободам, здоров’ю й життю правопорушника, має зводитись до мінімуму та не повинна перевищувати міри, необхідної для здійснення службових владних повноважень, крім випадків: запобігання або припинення вчинення правопорушником особливо тяжкого злочину, озброєного нападу чи опору або групового нападу на спеціально

уповноважену особу.

Перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень полягає у застосуванні спеціально уповноваженою особою держави такої сили, яка явно не відповідає суспільній небезпечності посягання та обстановці, що склалася на момент їх здійснення. Перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень тягне за собою кримінальну відповідальність лише у випадках, передбачених ст. 118 та 124 цього Кодексу.

Примітка. Службові владні повноваження – це діяння, які здійснюються спеціально уповноваженими особами державних органів з метою виконання завдань і функцій, покладених законом на ці органи і в межах, передбачених спеціальними законами, що регулюють їх діяльність. До спеціально уповноважених осіб належать працівники міліції, Служби безпеки України, митної служби, військовослужбовці та інші особи, які мають право застосовувати заходи впливу відповідно до Закону України “Про міліцію” й військових статутів Збройних Сил України”.

У підрозділі 3.2 “Умови правомірності та перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень” досліджено умови правомірності здійснення службових владних повноважень та можливість визначення кримінальної відповідальності за перевищення заходів, необхідних для їх здійснення.

Запропоновано за аналогією з кримінальною відповідальністю за перевищення меж необхідної оборони визначити в ст. 118 та 124 Особливої частини КК України ч. 2, яка буде визначати підстави кримінальної відповідальності за перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень і викласти її таким чином:

ч. 2 ст. 118: “Перевищення спеціально уповноваженою особою держави заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень, якщо це спричинило смерть правопорушнику, – карається обмеженням волі на строк до чотирьох років або позбавленням волі на строк до трьох років”;

ч. 2 ст. 124: “Перевищення спеціально уповноваженою особою держави заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження правопорушнику, – карається виправними роботами на строк до двох років, або службовим обмеженням на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років”.

Аргументовано думку, що покарання осіб, які здійснюють службові владні повноваження, за ст. 118 і 124 КК України повинно бути дещо суворіше, ніж звичайних громадян за перевищення меж необхідної оборони, оскільки, на відміну від пересічних громадян, ці особи можуть реально оцінити характер та ступінь небезпеки посягання під час здійснення своїх службових владних повноважень і використати найбільш доцільні заходи та методи реагування на них, відповідно до службових наказів та інструкцій.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретичних і практичних основ кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання; розроблено рекомендації щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства з цих питань. Здійснене дослідження дає змогу сформулювати певні висновки та рекомендації, що мають як теоретичне, так і практичне значення:

1. Досліджено історію законодавчого розвитку обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання, та встановлено, що вони з'явилися у зв'язку з необхідністю законодавчого закріплення захисту особи від вбивства та на початку свого існування структурно визначалися як норми про необхідну оборону. Перші законодавчі згадки про них містилися в договорах князів Олега і Ігоря з Візантією 911 та 945 рр. У подальшому з розвитком кримінального законодавства відбулося відокремлення від необхідної оборони уявної оборони як самостійної обставини, що виключає злочинність діяння (вперше в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р.), а закріплення захисту працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї здійснювалося в системі відповідних підзаконних актів, першим за деталізацією з яких стали Правила про застосування зброї поліцейськими та жандармськими чинами Російської імперії 1879 р.

2. Визначено, що вказану групу обставин, які виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання, можна виділити в системі обставин, що виключають злочинність діяння, оскільки вони характеризуються спільною правовою підставою – захистом від суспільно небезпечного посягання. Відповідно до цієї групи обставин зараховано необхідну оборону, уявну оборону, які закріплені в КК України, а також захист працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

3. Проведено аналіз інституту необхідної оборони в кримінальному законодавстві України та зарубіжних країн з різних правових сімей і встановлено, що в кримінальному праві країн англо-американської правової сім'ї (США, Англії) об'єктом захисту при необхідній обороні є, по-перше, життя й здоров'я, права та свободи особи; по-друге, життя й здоров'я, права та свободи інших осіб; по-третє, власність. З урахуванням цього запропоновано авторське визначення поняття необхідної оборони як дій особи, вчинених з метою захисту свого життя і здоров'я, прав і свобод, власності, суспільних інтересів або з метою захисту інших осіб від суспільно небезпечного посягання, спрямованих на заподіяння тому, хто посягає, шкоди необхідної й достатньої в

цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання;

4. Зроблено висновок про можливість розширеного визначення правової підстави необхідної оборони у КК України як захисту від вчинення особою суспільно небезпечного посягання або реальної загрози його здійснення і запропоновано викласти ч. 2 ст. 36 КК України таким чином: “Кожна особа має право на необхідну оборону від суспільно небезпечного посягання або реальної загрози його здійснення незалежно від можливості його уникнути або звернутися по допомогу до інших осіб чи органів влади”.

5. Запропоновано викласти ч. 3 ст. 36 КК України, яка стосується перевищення меж необхідної оборони, у такій редакції: “перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне вчинення особою, що захищається, дій, спрямованих на заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, які явно не відповідають небезпечності посягання або обстановці захисту”.

6. Удосконалено кримінально-правові норми про спеціальні випадки необхідної оборони в ч. 5 ст. 36 КК України при захисті особи від посягань, які становлять підвищену суспільну небезпеку, зокрема запропоновано доповнити їх такими: захист від нападу або погроз озброєної особи, яка намагається вчинити злочин; захист особи від тяжкого злочину у своєму житлі.

7. Визначено, що уявна оборона є самостійною обставиною, що виключає злочинність діяння, яка існує поряд із необхідною обороною та проведено класифікацію видів уявної оборони залежно від фактора, який сприяв помилковому припущенню особи щодо суспільно небезпечного посягання.

8. Запропоновано здійснення службових владних повноважень працівниками правоохоронних органів і військовослужбовцями під час захисту від суспільно небезпечних посягань виділити як окрему обставину, що виключає злочинність діяння, у ст. 36¹ КК України та наведено основні положення цієї кримінально-правової норми;

9. Досліджено та обґрунтовано можливість упровадження кримінальної відповідальності за перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень, і запропоновано визначити цей вид відповідальності для працівників правоохоронних органів, військовослужбовців у ч. 2 ст. 118 та 124 КК України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Орловський Б.М. Застосування зброї працівниками правоохоронних органів: необхідна оборона чи здійснення службових повноважень / Б.М. Орловський // Правова держава. – 2010. – № 12. – С. 210–213.

2. Орловський Б.М. Уявна оборона як обставина, що виключає злочинність діяння / Б.М. Орловський // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 3. – С. 92–96.

3. Орловський Б.М. Проблеми кримінально-правового регулювання перевищення меж необхідної оборони / Б.М. Орловський // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2. – С. 107–112.

4. Орловський Б.М. Інститут необхідної оборони: порівняльно-правовий аналіз / Б.М. Орловський // Держава і право: юридичні і політичні науки. – 2011. – № 53. – С. 530–534.

5. Орловський Б.М. Перевищення меж службових повноважень у кримінальному праві України / Б.М. Орловський // Правова держава. – 2012. – № 14. – С. 138–142.

6. Орловський Б.М. Проблеми кримінально-правового регулювання правової та фактичної підстави необхідної оборони / Б.М. Орловський // Південноукраїнський правничий часопис. – 2011. – № 2. – С. 175–177.

7. Орловський Б.М. Підстави необхідної оборони у кримінальному праві України / Б.М. Орловський // Правова держава. – 2012. – № 15. – С. 158–161.

Матеріали конференцій

8. Орловський Б.М. Інститут необхідної оборони за кримінальним правом України та США: порівняльний аналіз / Б.М. Орловський // Духовне життя суспільства та злочинність. Сьомі юридичні читання : матеріали міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих вчених 11 грудня 2009 р. – Одеса : Астропринт, 2009. – С. 114–117.

9. Орловський Б.М. Застосування зброї працівниками правоохоронних органів: необхідна оборона чи здійснення службових повноважень / Б.М. Орловський // Реформування правової системи України в контексті розбудови правової держави та євроінтеграції : I Всеукраїнська науково-практична конференція, тези доповідей, Дніпропетровськ, 26 квітня 2010 р. – Д. : Вид-во ДУЕП, 2010. – С. 32–34.

10. Орловський Б.М. Легалізація зброї як одна з гарантій забезпечення права на необхідну оборону / Б.М. Орловський // Дотримання прав людини при здійсненні правосуддя. Восьмі юридичні читання : матеріали міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів і молодих вчених 14 травня 2010 р. – Одеса : Астропринт, 2010. – С. 144–147.

11. Орловський Б.М. Уявна оборона як обставина, що виключає злочинність діяння / Б.М. Орловський // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 8 жовтня 2010 р.). – Одеса : Фенікс, 2010. – Т. 1. – С. 227–230.

12. Орловський Б.М. Здійснення службових повноважень як нова обставина, що виключає злочинність діяння / Б.М. Орловський // Злочинність у сфері професійної діяльності. Дев'яті юридичні читання : матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої пам'яті доктора юридичних наук, професора О.Я. Светлова (10 груд. 2010 р., ОНУ ім. І.І. Мечникова) / за заг. ред. Є.Л. Стрельцова. – Одеса : Астропринт, 2010. – С. 128–131.

13. Орловський Б.М. Перевищення меж необхідної оборони: проблемні питання / Б.М. Орловський // IV Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17 лютого 2011 р.) : збірник наукових праць. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – С. 379–382.

14. Орловський Б.М. Правова та фактична підстава необхідної оборони: проблеми кримінально-правового регулювання / Б.М. Орловський // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 23–24 лютого 2011 р.) : у 4 т. – Харків : ГО “Асоціація аспірантів-юристів”, 2011. – Т. 4. – С. 34–36.

15. Орловський Б.М. Обставини, що виключають злочинність діяння при наявності суспільно небезпечного посягання / Б.М. Орловський // Від громадянського суспільства – до правової держави : матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених (м. Харків, 4–5 березня 2011 р.) : збірник тез доповідей. – Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 267–269.

16. Орловський Б.М. Кримінальна відповідальність за перевищення заходів, необхідних для здійснення службових повноважень / Б.М. Орловський // Актуальні питання реалізації чинних національних та міжнародних нормативно-правових актів : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 16–17 квітня 2011 р. – Одеса : Причорноморська фундація права, 2011. – С. 91–93.

17. Орловський Б.М. Кримінально-правове регулювання спеціальних випадків необхідної оборони / Б.М. Орловський // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції 28 жовтня 2011 р. – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 211–214.

АНОТАЦІЯ

Орловський Б.М. Теоретичні і практичні основи кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Класичний приватний університет. – Запоріжжя, 2013.

Дисертація присвячена дослідженню теоретичних і практичних основ кримінально-правового регулювання обставин, що виключають злочинність діяння при захисті від суспільно небезпечного посягання. До такої групи обставин зараховано необхідну оборону, уявну оборону, які закріплені в КК України, а також захист працівниками правоохоронних органів, військовослужбовцями від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї. Розглянуто історію виникнення та розвитку цих обставин, здійснено аналіз їх

юридичного складу, умов правомірності й перевищення меж.

Визначено поняття, правову підставу необхідної оборони; розглянуто питання про перевищення меж необхідної оборони та запропоновано відповідним чином викласти ст. 36 КК України. Досліджено кримінально-правові норми про спеціальні випадки необхідної оборони, передбачені ч. 5 ст. 36 КК України, при захисті особи від посягань, які становлять підвищену суспільну небезпеку, та запропоновано доповнити їх перелік такими: захист від нападу або погроз озброєної особи, яка намагається вчинити злочин; захист особи від тяжкого злочину у своєму житлі. Розглянуто уявну оборону як самотійну обставину, що виключає злочинність діяння, та досліджено її відмінність від необхідної оборони.

Обґрунтовано можливість визначення захисту працівників правоохоронних органів, військовослужбовців від суспільно небезпечних посягань в обставину, що виключає злочинність діяння, – “здійснення службових владних повноважень”, яку запропоновано відповідним чином викласти у ст. 36¹ КК України. Розглянуто відмінність цієї обставини від необхідної оборони. Досліджено кримінальну відповідальність за перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень, і запропоновано визначити її у ч. 2 ст. 118 та 124 КК України.

Ключові слова: необхідна оборона, уявна оборона, здійснення службових владних повноважень, суспільно небезпечне посягання, перевищення меж необхідної оборони, перевищення заходів, необхідних для здійснення службових владних повноважень, заподіяння шкоди.

АННОТАЦІЯ

Орловский Б.М. Теоретические и практические основы уголовно-правового регулирования обстоятельств, исключаяющих преступность деяния при защите от общественно опасного посягательства. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Классический приватный университет. – Запорожье, 2013.

Диссертация посвящена исследованию теоретических и практических основ уголовно-правового регулирования обстоятельств, исключаяющих преступность деяния при защите от общественно опасного посягательства. К такой группе обстоятельств отнесено необходимую оборону, мнимую оборону, которые закреплены в УК Украины, а также защиту работниками правоохранительных органов, военнослужащими от общественно опасных посягательств путем применения физической силы, специальных средств и огнестрельного оружия. В работе рассмотрена история возникновения и развития этих обстоятельств, осуществлен анализ их юридического состава, условий правомерности и превышения пределов.

Предложено определение понятия “необходимая оборона” в ч. 1 ст. 36 УК Украины как “действий лица, совершенных с целью защиты своей жизни и здоровья, прав и свобод, собственности, общественных интересов или защиты других лиц от общественно опасного посягательства”. Рассмотрено и определено правовое основание необходимой обороны в ч. 2 ст. 36 УК Украины, которое, кроме защиты от совершения лицом общественно опасного посягательства, должно включать и защиту от реальной угрозы его осуществления.

На основании анализа судебной практики предложено усовершенствование ч. 3 ст. 36 УК Украины, которая касается превышения пределов необходимой обороны, следующим образом: “превышением пределов необходимой обороны признается умышленное совершение лицом, которое защищается, действий, направленных на причинение посягающему тяжкого вреда, явно не соответствующего опасности посягательства или обстановке защиты”.

Рассмотрены уголовно-правовые нормы относительно специальных случаев необходимой обороны, предусмотренных ч. 5 ст. 36 УК Украины, при защите лица от посягательств, которые представляют повышенную общественную опасность, и на основании анализа таких случаев в зарубежном уголовном праве предложено дополнить их перечень следующими: защита от нападения или угроз вооруженного лица, которое пытается совершить преступление; защита лица от тяжкого преступления в своем жилище.

Исследована мнимая оборона в качестве самостоятельного обстоятельства, исключаящего преступность деяния, определено ее отличие от необходимой обороны и проведена классификация видов мнимой обороны в зависимости от объективного характера ошибки защищающего лица.

В работе рассмотрено и доказано возможность определения защиты сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих от общественно опасных посягательств в качестве обстоятельства, исключаящего преступность деяния – “осуществления служебных властных полномочий”. Предлагается определить такое обстоятельство в ст. 36¹ УК Украины и исследуются основные положения этой уголовно-правовой нормы.

Также обосновано возможность закрепления уголовной ответственности за превышение пределов, необходимых для осуществления служебных властных полномочий, и предложено определить этот вид ответственности для сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих в ч. 2 ст. 118 и 124 УК Украины.

Ключевые слова: необходимая оборона, мнимая оборона, осуществление служебных полномочий, общественно опасное посягательство, превышение пределов необходимой обороны, превышение мер, необходимых для осуществления служебных полномочий, причинение вреда.

SUMMARY

Orlovskiy B.M. Theoretical and practical basis of criminal regulation the circumstances, precluding criminality in defense against publicly dangerous encroachment. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of legal sciences by specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penitentiary law. – Classic Private University. – Zaporizhja, 2013.

The dissertation is devoted to the study of the theoretical and practical basis of criminal regulation the circumstances precluding criminality in defense against socially dangerous encroachment. These include necessary defense, imaginary defense, enshrined in the Criminal Code of Ukraine and the protection of law enforcement officers, military person from socially dangerous encroachments by the use of physical force, special funds and firearms.

The dissertation proposed the definition of the concepts “necessary defense”, “grounds of necessary defense”, “excess the limits of necessary defense”, which are offered as appropriate to present in article 36 the Criminal Code of Ukraine. In dissertation studied the special cases of necessary defense, in defense against attacks that pose an increased danger to the public, which provided Part 5, article 36 the Criminal Code of Ukraine. This special cases author proposes to add the following – “protection from attack or threat of an armed person who attempts to commit a crime”, “protect the individual against grave crime in his home”.

In the dissertation author proposed to fix a circumstance, precluding criminality of act – “exercise of official powers authority” in article 36¹ of the Criminal Code of Ukraine, set out the main provisions of this circumstance. The author compares this circumstance with the “necessary defense” and shows the distinctive features between them. Also considered criminal penalties for exceeding the limits of official duties and proposed to fix it in Part 2 of art. 118 and 124 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: necessary defense, imaginary defense, exercise of official powers authority, publicly dangerous encroachment, excess the limits of necessary defense, excess the limits of official powers authority, infliction of harm.

ОРЛОВСЬКИЙ БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ
ПРИ ЗАХИСТІ ВІД СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНОГО ПОСЯГАННЯ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Підписано до друку 31.05.2013.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк ризографний. Гарнітура Times.
Умовн.-друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. № 34-12А.

Видавець та виготовлювач
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70-б

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК, № 3321 від 25.11.2008 р.